

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.06
УДК 343.122

Ткаченко І. М.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального
права Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0144-0708

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права: «потерпілий – фізична особа», «потерпілий – фізична та юридична особа», «потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт». Визначено їх переваги та недоліки. Встановлено, що кардинальний вплив на поняття потерпілого в кримінальному праві відіграли положення КПК України 1960 та 2012 рр. Аргументовано, що нині у теорії кримінального права сформувалися передумови для закріплення в КК України визначення потерпілої особи, яке буде включати не лише фізичну, але й юридичну особу. Така концепція узгоджується з положенням кримінального, кримінального процесуального та цивільного законодавства, знайшла підтримку серед вчених, а також покладена в основу удосконалення відповідних положень закону про кримінальну відповідальність в проекті нового КК України. Фізичні та юридичні особи є первинними ланками інших соціальних суб'єктів, зокрема держави та суспільства.

Ключові слова: потерпілий; кримінальне правопорушення; фізична особа; юридична особа; шкода.

В статье проанализированы современные концепции потерпевшего от уголовного правонарушения в теории уголовного права: «потерпевший – физическое лицо», «потерпевший – физическое и юридическое лицо», «потерпевший – любой социальный субъект». Определены их преимущества и недостатки. Установлено, что кардинальное влияние на понятие потерпевшего в уголовном праве сыграли положения УПК Украины 1960 и 2012 гг.

Аргументировано, что в теории уголовного права сформировались предпосылки для закрепления в УК Украины определения потерпевшего лица, которое будет включать не только физическое, но и юридическое лицо. Такая концепция согласуется с положением уголовного, уголовного процессуального и гражданского законодательства, нашла поддержку среди ученых, а также легла в основу усовершенствования соответствующих положений закона об уголовной ответственности в проекте нового УК Украины. Физические и юридические лица являются первичными звеньями других социальных субъектов, в частности, государства и общества.

Ключевые слова: потерпевший; уголовное правонарушение; физическое лицо; юридическое лицо; ущерб.

Постановка проблеми. Серед об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення важливе місце відводиться потерпілому, захист інтересів якого є одним з пріоритетних завдань КК України. Кримінально-правова категорія потерпілого є не лише обов'язковою ознакою окремих складів злочинів та проступків, але й має значення для застосування інших інститутів кримінального права, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, застосування обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння тощо. У КК України термін «потерпілий» згадується 98 разів. Незважаючи на це у кримінальному законодавстві відсутнє визначення потерпілого, хоча необхідність його закріплення вже давно обґрунтовується науковцями [1, с. 101; 2, с. 211–216; 3, с. 359]. Це суттєво ускладнює застосування положення закону про кримінальну відповідальність. Зміст поняття потерпілого від кримінального правопорушення є основою дослідження кримінально-правових норм, пов'язаних з цим інститутом. Доречно зазначити, що поняття потерпілого є насамперед матеріально-правовим, а не процесуальним, а тому має бути закріплене найперше в КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особи потерпілого у кримінальному праві здійснювали такі вчені: С. В. Анощенкова, В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Є. В. Лашук, І. І. Митрофанов, А. А. Музика, М. І. Панов, Т. І. Присяжнюк, А. В. Савченко, М. В. Сенаторов, П. П. Сердюк, І. А. Фаргієв, Є. В. Фесенко, А. М. Ященко та ін. Водночас чима-

ло проблемних питань у цій сфері залишилося нерозв'язаними.

Метою статті є дослідження сучасних концепцій потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права задля вибору найбільш оптимальної для потреб правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що погляди вчених щодо кількості та змісту сучасних концепцій потерпілої особи дещо різняться.

О. О. Дудоров зауважує, що залежно від кола суб'єктів, які розцінюються як потерпілі (інакше кажучи, за суб'єктним змістом), можна виділити дві основні позиції щодо розуміння потерпілого від злочину, які існують у вітчизняному кримінальному праві. Перша позиція зводиться до того, що потерпілий від злочину – це людина (фізична особа). Суть іншого, більш широкого розуміння потерпілого від злочину полягає у тому, що ним пропонується визнавати не лише людину, а й інших соціальних суб'єктів, наприклад, юридичну особу, державу, інше соціальне утворення (зокрема, організацію, що діє без створення юридичної особи) [4, с. 57–58].

Аналогічної позиції дотримується А. А. Вознюк [5, с. 354; 6, с. 194], однак, судячи з його висновків, науковець на основі вищезазначених підходів виділяє три концепції потерпілої особи: «потерпілий – фізична особа», «потерпілий – фізична та юридична особа», «потерпілий – будь-який суб'єкт» [5, с. 356]. Видається, що такий поділ заслуговує на увагу. Адже частина науковців¹ і практиків для потреб кваліфікації злочинів, а також застосування інших інститутів кримінального права,

послугувалася та послугується терміном потерпілий, що закріплений в КПК України (як 1960 р., так і 2012 р.), хоча й не ототожнює їх.

З огляду на зазначене слід проаналізувати переваги на недоліки визнання потерпілими: 1) фізичної особи; 2) фізичної та юридичної особи; 3) фізичної та юридичної особи, держави, суспільства й інших соціальних суб'єктів.

1. Тривалий час в теорії кримінального права переважала концепція **«потерпілий – фізична особа»**. Її прихильники визначали потерпілого від злочину як факультативну ознаку об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та/або якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочинном завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) (А. А. Музика та Є. В. Лащук) [7, с. 82–83]; фізичну особу, якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває права вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину в межах, визначених КК України (Т. І. Присяжнюк) [8, с. 98]; фізичну особу (людину), якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду (А. В. Савченко) [9, с. 98]; особу, яка наділена ознаками, що прямо названі у кримінальному законі чи які впливають з інших ознак складу злочину, і стосовно якої здійснюється злочинне посягання (В. С. Ковальський) [10, с. 176].

А. А. Вознюк з цього приводу зауважив, що концепція «потерпі-

лий – людина» протягом тривалого часу була однією є найбільш поширених у теорії кримінального права України. Частково це пояснювалось тим, що відповідно до положень КПК України 1960 р. потерпілим визнавали лише фізичну особу [6, с. 194]. Дійсно А. А. Музика та Є. В. Лащук обґрунтовуючи цю концепцію спиралися зокрема на положення чинного на той час КПК 1960 р., що стосувалися потерпілого [7, с. 71–72].

Перевага цієї концепції насамперед у тому, що більшість положень КК України стосуються потерпілої особи як людини. Однак з цим, пов'язані і її недоліки. Вона не може бути застосована до випадків завдання шкоди іншим соціальним суб'єктам. А. А. Вознюк з цього приводу зауважує, що визнання потерпілими лише фізичних осіб не враховує всіх суб'єктів, яким злочином може бути заподіяна шкода або створена загроза її завдання. Відповідно до цієї концепції, наприклад, у разі нападу учасників банди на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб потерпілими може бути визнано лише фізичних осіб. Однак, якщо у результаті такого нападу завдано лише матеріальної шкоди певній юридичній особі, то чи буде тоді потерпілий від злочину? Очевидно, що вказівка на підприємства, установи, організації у ст. 257 КК України засвідчує, що потерпілим від цього злочину може бути і юридична особа [6, с. 194–195]. В іншому випадку вчений наголошує, що у разі викрадення приватного майна потерпілим буде фізична особа, якій

¹ Наприклад, Є. В. Лащук, А. А. Музика, А. А. Вознюк, Є. В. Кузьмічова-Кисленко, обґрунтовуючи певну концепцію потерпілої особи, посилалися на положення КПК [2, с. 212–217; 7, с. 71–72].

заподіяно шкоду, а у разі викрадення державного майна потерпілим можна вважати лише державу [11, с. 67]. В останньому прикладі позиція щодо держави видається дещо дискусійною, оскільки державним майном управляють державні органи – Кабінет Міністрів України, органи, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, Міністерства та інші органи виконавчої влади та державні колегіальні органи, Фонд державного майна України, а також інші юридичні особи.

Визнання потерпілою людини узгоджується з етимологічним значенням слова «потерпілий» на що звертають увагу вчені [7, с. 73]. Дійсно у тлумачному словнику потерпілий означає який зазнав чогось тяжкого, неприємного, дістав фізичну або моральну травму; людина, що дістала фізичну травму, зазнала матеріальних втрат, кривди і таке інше [12, с. 1088]. Безумовно значення цього слова безпосередньо стосується людей. Однак вживане в ньому словосполучення «який зазнав чогось тяжкого» можна тлумачити не лише у відношенні людини. Таке етимологічне значення слова «потерпілий» не завадило процесуалістам поширити його на юридичних осіб. І це цілком логічно. Етимологічне та юридичне значення терміну безумовно мають спільні риси, однак загальновідомо, що вони не завжди співпадають. Окрім того, видається, що не має потреби для позначення юридичних осіб, яким завдана матеріальна шкода чи шкода репутації, визнавати якимось іншим терміном.

Ще одним недоліком концепції «потерпілий – людина» називають

те, що вона не відповідає положенням кримінального процесуального законодавства [6, с. 195], з чим з огляду на положення ст. 55 КПК України та інших кримінальних процесуальних норм не можна погодитися.

2. Тому в контексті зазначеного слід звернути увагу на концепцію **«потерпілий – фізична та юридична особа»**. М. І. Панов стверджує, що істотна шкода, про яку йдеться у ч. 2 ст. 11 КК України, завжди чи у більшості випадків, спричиняється саме тому чи іншому суб'єкту – фізичній або юридичній особі чи суспільству. Ці суб'єкти і виступають потерпілими від злочину [13, с. 6]. А. М. Яценко пропонує потерпілим вважати фізичну особу, її представника, законного представника неповнолітньої або недієздатної особи, близьких родичів загиблого, а так само юридичну особу, законним інтересам яких заподіяно шкоду або створено загрозу такої шкоди вчиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК [14, с. 15]. На думку В. Є. Батюкової, потерпілий у кримінальному праві – це фізична або юридична особа, яка внаслідок учинення злочину зазнає фізичної, матеріальної чи моральної шкоди та має комплекс особистісних ознак, що в якості обов'язкових або результативних передбачені нормами Особливої частини КК і впливають на правильну оцінку діяння винного та призначення покарання [15, с. 198]. Р. А. Сабітов вважає, що потерпілий в кримінальному праві – це фізична, юридична особа чи інша організація, яким закінченим чи незакінченим злочином, завдана фізична, майнова, моральна чи інша шкода [16, с. 244].

С. В. Анощенкова дає окремі визначення потерпілої фізичної особи та потерпілої юридичної особи. На її думку, потерпілий – це фізична особа охоронювані кримінальним законом права, свободи і законні інтереси якої порушені злочином шляхом спричинення фізичної, моральної чи матеріальної шкоди чи загрози її завдання. Потерпілий – це юридична особа, чий охоронювані кримінальним законом права і законні інтереси порушені злочином шляхом спричинення майнової шкоди, шкоди діловій репутації чи погрози спричинення такої шкоди [17, с. 11].

Потерпілим від кримінально караного діяння, на переконання І. І. Митрофанова, є особа, якій безпосередньо цим діянням заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона наділяється правом вирішувати питання про кримінальну відповідальність і покарання особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального протиправного діяння, а також про інші кримінально-правові наслідки його вчинення у випадках, передбачених цим Кодексом [3, с. 359].

А. А. Вознюк вважає, що концепція, яка передбачає визнання потерпілим від злочину фізичної та юридичної особи, найбільш повно відповідає положенням кримінального процесуального та цивільного законодавства [6, с. 195].

Обґрунтування переваг та недоліків тієї чи іншої концепції потерпілої особи повинно спиратися на кримінально-правове призначення цієї категорії. Адже слід з'ясувати чи є доцільність у розширенні кола суб'єктів, які можуть визнаватися потерпілими. Чи будуть у них якісь

права і обов'язки, передбачені КК України. Визначення потерпілого необхідне насамперед для правозастосування. Наприклад, для застосування ст. 46 КК України, що передбачає підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, важливе значення має тлумачення потерпілої особи, оскільки винний має примиритися з потерпілим та відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду. Буквальне тлумачення цієї кримінально-правової норми свідчить про те, що якщо потерпілим визнавати лише фізичну особу, то у випадку завдання збитків чи шкоди юридичній особі це кримінально-правове заохочення не може бути застосовано. Інший приклад. Для кваліфікації злочину за ч. 3 ст. 185 КК України необхідна, зокрема, наявність такої кваліфікуючої ознаки як завдання значної шкоди потерпілому. У зв'язку з цим виникає логічне запитання, а хіба завдання значної шкоди юридичній особі не утворюватиме особливо кваліфікований склад цього злочину?

Як бачимо, навіть поверхневий аналіз окремих положень КК України свідчить про те, що концепція «потерпілий – фізична особа» в окремих випадках створює суттєві труднощі для застосування окремих кримінально-правових норм. Потерпілий пов'язаний зі шкодою, шкода – з наслідками, наслідки – з матеріальним складом кримінального правопорушення.

А. А. Музика та Є. В. Лашук зауважують, що кримінальний закон у багатьох випадках містить положення щодо заподіяння шкоди юридичним особам. Наприклад, у ч. 1 ст. 364 КК йдеться, зокрема, про

заподіяння істотної шкоди «охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб». Проте від цього держава і юридичні особи не стають потерпілими. У разі заподіяння майнової шкоди приватному, державному чи комунальному підприємству (зокрема, в результаті крадіжки) – на практиці не визнаються потерпілими заводи і фабрики. І це відповідає чинному законодавству. Вони вважають, що юридичну особу не можна називати потерпілим у матеріальному праві – потерпілим від злочину, оскільки відповідне кримінально каране діяння вчиняється не з приводу юридичної особи, а з приводу об'єкта права власності такої особи. Окрім того, юридична особа ніколи не зазнає ані фізичного, ані психічного впливу [7, с. 73]. Така позиція видається дискусійною. Дійсно у випадку крадіжки кримінально каране діяння вчиняється не з приводу юридичної особи, але й не з приводу і фізичної особи, а, безумовно, з приводу об'єкта права власності фізичної чи юридичної особи. Юридична особа звісно ніколи не зазнає ані фізичного, ані психічного впливу, однак вона може зазнати впливу матеріального у випадку викрадення чи пошкодження її майна.

3. Існує також концепція **«потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт»**. О. О. Дудоров з цього приводу стверджує, що суть іншого, більш широкого розуміння потерпілого від кримінального правопорушення полягає у тому, що ним пропонується визнавати не лише людину, а й інших соціальних суб'єктів, скажімо юридичну особу, державу, інше соці-

альне утворення (зокрема, організацію, що діє без створення юридичної особи), яким заподіюється шкода (фізична, майнова, моральна, організаційна, політична тощо) або створюється загроза заподіяння такої шкоди [4, с. 57–58]. На думку Є. В. Фесенка, потерпілим від злочину може бути окрема людина, дві або більше особи, громадські об'єднання, населення адміністративно-територіальних одиниць, державні органи, держава і суспільство в цілому. Тобто це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи [18, с. 76].

Цікавими є міркування харківської школи кримінального права. В. І. Борисов визначає потерпілого від злочину як соціального суб'єкта (учасника) суспільних відносин, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність, чії права, свободи, законні інтереси порушені злочинним діянням (дією чи бездіяльністю) шляхом заподіяння істотної шкоди майнового, фізичного, морального чи іншого характеру або створення загрози заподіяння такої шкоди [1, с. 105]. До соціальних суб'єктів, що можуть виступати в ролі потерпілих від злочину, на переконання академіка, слід відносити фізичну особу, певну спільність фізичних осіб, юридичну особу, об'єднання громадян або організацій, що виконують законодавчо унормовані завдання без створення юридичної особи, державу та органи місцевого самоврядування [1, с. 103]. В якості аргументів В. І. Борисов, звертаючи увагу на таку особливо обтяжуючу кримінальну відповідальність обставину як «інші тяжкі наслідки» в ч. 3 ст. 110 КК України, наголошує, що встановлення їх стосовно потерпілого у своїй більшості буде пов'язано із держа-

вою Україна в цілому [1, с. 102]. Однак слід зазначити, що в теорії кримінального права, як видається, є більш слушна позиція з цього приводу. На думку О. О. Дудорова та Р. М. Мовчана, тоді, коли в статті кримінального закону категорія «загибель людей» слугує єдиною альтернативою «іншим тяжким наслідкам», до змісту останніх можна відносити лише ті наслідки, які полягають у певній фізичній шкоді здоров'ю людини [19].

М. В. Сенаторов вважає, що потерпілим від злочину слід розуміти фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або суспільство в цілому, тобто соціальний суб'єкт, благу, праву чи інтересу якого, злочинном заподіюється шкода [20, с. 7, 9].

У спільній науковій праці В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва, М. В. Сенаторов потерпілим від злочину визнають соціального суб'єкта (фізичну особу, юридичну особу та в окремих випадках її структурні підрозділи – філіали й представництва, організації, що виконують статутні завдання без створення юридичної особи, та держава), чиї встановлені й охоронювані законом права, свободи й законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та іншого характеру [21, с. 52].

Погоджуючись у цілому з визначенням М. В. Сенаторова, М. В. Мазур та Ю. О. Кучер зазначили, що вказівка на соціальний суб'єкт та розкриття його змісту у наведеному визначенні є зайвим, оскільки юридичне поняття «особа» охоплює всі

різновиди так званого соціального суб'єкта. Вони також вважають, що юридично-визначений потерпілий – це зазначена в кримінальному законі особа, котра в результаті злочину позбавляється життєво важливої складової свого благополуччя, або її права, свободи та законні інтереси істотно порушуються чи зазнають суттєвих обмежень. Це, як і предмет злочину, також структурний, відносно самостійний компонент об'єкту. Однак, на відміну від предмета злочину, який існує тільки в так званих предметних складах, потерпілий або потерпіла особа завжди присутня в будь-якому об'єкті кримінально-правової охорони в тому чи іншому вигляді [22, с. 297].

На користь цієї концепції І. А. Фаргієв зауважує, що розширення поняття потерпілого в кримінальному праві лише за рахунок юридичних осіб не відповідає вимогам закону, оскільки поза увагою залишаються інші суб'єкти кримінально-правової охорони, наприклад, держава, його суб'єкти, муніципальні установи, організації, що виконують статутні завдання без утворення юридичної особи [23, с. 120].

Якщо потерпілим визнавати будь-якого суб'єкта, якому заподіяно шкоду чи створено загрозу її заподіяння, то звичайно до таких суб'єктів можна віднести і державу та суспільство. Однак виникає питання про практичну потребу в такому кроці для застосування закону про кримінальну відповідальність.

Тому й не дивно, що зазначена концепція зазнала критики, як видається, справедливої. Свідченням цього є той факт, що робоча група з питань розвитку кримінального права, яка працює над проєктом

нового КК України (до неї входять відомі вчені – Ю. В. Баулін, М. І. Хавронюк, Н. О. Гуторова, О. П. Горох, В. О. Навоцький, Ю. А. Пономаренко та інші) у положеннях проекту нового КК України потерпілою особою пропонує визнати фізичну чи юридичну особу, яка безпосередньо зазнала шкоди від кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 2.1.3. проекту) [24].

Заслужують на увагу міркування О. О. Дудорова, який наголошує, що у будь-якому разі потерпілими від кримінального правопорушення не визнаються тварини, речі або явища, а також суспільство. Так, у випадку вчинення вбивства чи крадіжки немає потреби визнавати потерпілим усе суспільство – потерпілим визнаватиметься конкретна особа. Якщо вважати потерпілим суспільство у цілому, то кримінального правопорушення без потерпілого просто не існуватиме [25, с. 161]. У продовженні цього А. А. Вознюк стверджує що визнання потерпілим будь-якого соціального суб'єкта автоматично перетворює його на обов'язкову ознаку складу злочину [11, с. 67]. Дійсно, а яка потреба у такій обов'язковій ознаці для усіх кримінальних правопорушень?

Цікаві контраргументи прибічникам цієї концепції називає П. П. Сердюк. На його думку, держава не виступає й не може виступати як потерпіла особа навіть, якщо шкода заподіюється державним інтересам. Ліберальна модель держави, хоча остання завжди залишається сильнішою, передбачає, що в неї слід забрати право виступати в ролі потерпілої особи. Це треба зробити заради того, щоб забезпечити асиметрію прав і обов'язків людини та держави на користь першої, оскільки держава

завжди сильніший суб'єкт і рівність у цих відносинах неможлива. Звідси держава може виходити лише з визначених типових критеріїв і доцільності застосування кримінально-правової репресії різного ступеня інтенсивності. Не може держава вибачати чи не вибачати, оскільки творці права та ті, хто його застосовує, мають виходити з раціональної доцільності, а не емоційного вибачення [26, с. 195–196]. Держава не є рівно порядковим потерпілим, порівняно з іншими потерпілими. Вона є потужним суб'єктом кримінально-правових відносин, котрий може застосовувати від власного імені примус, тому статус потерпілого для держави є юридично зайвим [26, с. 142]. Суспільство може бути потерпілим лише в ситуації, коли шкода завдається державою, але вона не є суб'єктом злочину, це її привілей. У даному разі вона має відповідати за дії своїх чиновників за правилом солідарної відповідальності. Коли ж суспільство визнають потерпілим від дій приватних осіб, то це є хибним шляхом, адже інтереси суспільства завжди ставлять вище інтересів приватної особи. Тут можливі чималі зловживання. Особливо від інституалізації штучних злочинів. Саме визнання суспільства потерпілим від злочинів приватних осіб зумовлює чимале зростання штучної криміналізації [26, с. 143].

В. Винокуров має рацію в тому, що аргументи про включення держави і суспільства логічні, але позбавлені доцільності. По-перше, держава і суспільство існують не для самих себе, а для конкретних людей. При вчиненні злочинів безпосередньо проти держави чи суспільства винний лише створює реальну загрозу

спричинення фактичної шкоди конкретним особам в майбутньому. Якщо у визначенні потерпілого в КПК буде вказано не лише на фактичну шкоду, але й на загрозу її спричинення, то це буде охоплювати усі випадки визнання особи потерпілою, коли фактична шкода не настала. По-друге, склади злочинів, що передбачають відповідальність за вчинення злочинів проти держави і суспільства здебільшого є формальними. Це обумовлено характером і тяжкістю наслідків цих злочинів і значною кількістю потерпілих. Тому, коли мова йде про втрату документів, що містять державну таємницю, яка є закінченою з моменту настання наслідків, матеріальну шкоду від його вчинення складно порахувати і вона настільки значна, що винний навряд чи зможе її відшкодувати [27, с. 10-16].

Визнання потерпілим держави чи суспільства видається гостродискусійним, оскільки потерпілому слід відшкодувати шкоду. За загальним правилом це має зробити особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Натомість у разі неможливості цього обов'язок відшкодування такої шкоди пропонували покласти на державу [3, с. 360]. Відтак у ситуації, коли шкода завдана державі, сама ж держава не може відшкодувати собі шкоду. Доцільності в таких механізмах немає.

Аргументом на користь того, що суспільство і державу не слід визнавати потерпілими від кримінального правопорушення може бути той факт, що у цьому немає доцільності, адже реалізація відповідних прав і свобод таких суб'єктів у КПК України неможлива з огляду на відсутність відповідного інструментарію.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки.

1. На основі аналізу поглядів вчених можна виокремити такі найбільш поширені на сьогодні в теорії кримінального права концепції потерпілого від кримінального правопорушення: «потерпілий – фізична особа», «потерпілий – фізична та юридична особа», «потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт». Кожна з них має свої переваги та недоліки, а тому вибір найбільш оптимальної з них потребує системного аналізу відповідних аргументів та контраргументів.

2. Для остаточного висновку з приводу найбільш оптимальної концепції потерпілої особи слід провести ревізію кримінально-правових норм на предмет виявлення усіх суб'єктів, які можуть претендувати на роль потерпілого від кримінального правопорушення. Ймовірно перелік таких суб'єктів не буде обмежуватися лише фізичними та юридичними особами, а включатиме й інших соціальних суб'єктів. Однак це не означає, що усіх їх доцільно визнавати потерпілими від кримінального правопорушення у кримінальному праві.

3. Нині у теорії кримінального права сформувалися передумови для закріплення в КК України визначення потерпілої особи, яке буде включати не лише фізичну, але й юридичну особу. Така концепція узгоджується з положенням кримінального, кримінального процесуального та цивільного законодавства, знайшла підтримку серед вчених, а також покладена в основу удосконалення відповідних положень закону про кримінальну відповідальність в про-

екті нового КК України. Фізичні та юридичні особи є первинними ланками інших соціальних суб'єктів, зокрема держави та суспільства. Натомість немає потреби суспільство і державу визнавати потерпілими від

кримінального правопорушення, адже реалізація відповідних прав і свобод таких суб'єктів у КПК України неможлива з огляду на відсутність відповідного інструментарію.

Список використаних джерел

1. Борисов В. І. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107.
2. Вознюк А. А., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3(104). С. 210–218.
3. Митрофанов І. І. Актуальні проблеми регулювання відповідальності у кримінальному праві: монографія. Одеса : Видавництво «Фенікс», 2017. 450 с.
4. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваїте, 2017. 872 с.
5. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ : Маслаков, 2018. 928 с.
6. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
7. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.
8. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климентя. 5-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 408 с.
10. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
11. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. Київ: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
13. Панов М. І. Захист прав та інтересів потерпілого – конститутивна функція кримінального права та процесу. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 5–8.
14. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
15. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1995. 212 с.
16. Сабитов Р.А. Теория и практика уголовно-правовой квалификации: науч.-практич. пособие. Москва.: Юрлитинформ, 2013. 592 с.
17. Анощенкова С. В. Учение о потерпевшем в российском уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саранск, 2004. 220 с.

18. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78.
19. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170.
20. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.
21. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків: Вид-во: Кроссруд, 2008. 364 с.
22. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1121 с.
23. Фаргиев И. А. Учение о потерпевшем в уголовном праве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. 403 с. 120
24. Контрольний текст проекту нового КК України (станом на 18 січня 2022 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf>
25. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. К. : Ваіте, 2014. 944 с.
26. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.
27. Винокуров В. Содержание признаков потерпевшего и формы их закрепления в уголовном законе. *Уголовное право*. 2009. №1. С. 10–16.

References

- Borysov, V. I. (2017). Poterpilyi vid zlochyну yak sotsialnyi sub'iekt kryminalno-pravovoi okhorony. *Pravo Ukrainy*, 2, 100–107 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A., & Kuzmichova-Kyslenko Ye. V. (2017). Problemy vstanovlennia poterpiloho vid porushennia pravyl bezpeky dorozhnogo rukhu chy ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 3(104), 210–218 [in Ukrainian].
- Mytrofanov, I. I. (2017). *Aktualni problemy rehuliuвання vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi: monohrafiia*. Odesa: Vydavnytstvo «Feniks» [in Ukrainian].
- Dudorov, O. O. (2017). *Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi)*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyunnykh ob'iednan ta uchast u nykh*. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2018). *Teoretychni ta praktychni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za stvorennia zlochyunnykh ob'iednan ta uchast u nykh yak posiahannia na hromadsku bezpeku*. (Dys. ... d-ra yuryd. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Muzyka, A. A., & Lashchuk, Ye. V. (2011). *Predmet zlochyну: teoretychni osnovy piznannya*. Kyiv: Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
- Prysiashniuk, T. I. (2006). *Instytut poterpiloho u kryminalnomu pravi Ukrainy*. (Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Aleksandrov, Iu. V., Antypov, V. I., Volodko, M. V., Dudorov O. O. ta in. (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk* / za red. Melnyka, M. I., Klymenta, V. A. 5-te vyd., pererobl. ta dopovn. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Navrotskyi, V. O. *Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna: pidruchnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2016). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: konspekt leksii; vstupne slovo d.yu.n., prof. Dudorova, O. O*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, «Osvita Ukrainy» [in Ukrainian].

- Busel, V. T. (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Panov, M. I. (2013). Zakhyst prav ta interesiv poterpiloho – konstytutyvna funktsiia kryminalnogo prava ta protsesu. *Derzhavna polityka u sferi zakhystu prav poterpilykh vid kryminalnykh pravoporushen v Ukraini: materialy kruhloho stolu* (Kharkiv, 25 kvit. 2013 r.). Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Yashchenko, A. M. (2006). *Prymyrennia z poterpilym u mekhanizmi kryminalno-pravovoho rehuliuвання* (Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Batiukova, V. E. (1995). *Poterpevsnyi v uholovnom prave*. (Dys. ... kand. yuryd. nauk). Moskva [in Russian].
- Sabytov, R. A. (2013). *Teoriya i praktika ugolovno-pravovoy kvalifikatsiy: nauch.-praktich. posoby*. Moskva: Yurlytynform [in Russian].
- Anoshchenkova, S. V. (2004). *Uchenye o poterpivshem v rossiyskom uholovnom prave*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Saransk [in Ukrainian].
- Fesenko, Ye. (1999). Tsinnosti yak ob'iekt zlochynu. *Pravo Ukrainy*, 6, 75–78 [in Ukrainian].
- Dudorov, O. O., & Movchan, R. O. (2015). Kryminalno-pravove poniattia «inshi tiazhki naslidky»: problemy tlumachennia ta vdoskonalennia zakonodavstva. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 162–170 [in Ukrainian].
- Senatorov, M. V. (2005). *Poterpilyi vid zlochynu v kryminalnomu pravi*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv [in Ukrainian].
- Baulin, Yu. V., & Borysov, V. I. (2008). *Poterpilyi vid zlochynu (mizhdystsyplinarne pravove doslidzhennia)*. Kharkiv: Vyd-vo: Krossrout [in Ukrainian].
- Benitskyi, A. S., Huslavskyi, V. S., Dudorov, O. O., & Rozovskyi, B. H. (2011). *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
- Farhyev, Y. A. (2005). *Ucheniye o poterpivshem v ugolovnom prave Rossii*. (Dys. ... kand. yuryd. nauk). Moskva [in Russian].
- Dudorov, O. O., Khavronyuk M. I. (2014). *Kryminalne pravo*. Vaite [in Ukrainian].
- Serdiuk, P. P. (2012). *Teoretychni y metodolohichni problemy suchasnoho kryminalnogo prava*. Zaporizhzhia: Aktsent Invest-Treid [in Ukrainian].
- Vinokurov, V. (2009). Soderzhaniye priznakov poterpivshego i formu ikh zakrepleniya v ugolovnom zakone. *Ugolovnoe pravo*, 1, 10–16 [in Russian].

I. Tkachenko, *Candidate of Sciences in Jurisprudence, Lecturer of Criminal Law Department, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*
ORCID: 0000-0002-0144-0708

Contemporary concepts of the victim of a criminal offence in criminal law theory

The article analyzes contemporary concepts of the victim of a criminal offense in of criminal law theory: “victim – natural person”, “victim – natural person and legal entity”, “victim – any social entity”. Their advantages and disadvantages are identified. It is established that the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 and of 2012 had a crucial influence on the concept of the victim in criminal law.

It is established that the search for the most optimal concept of the victim requires a revision of criminal law in order to identify all entities that can claim to

be a victim of a criminal offense. The list of such entities will probably not be limited to physical and legal entities only, but will also include other social entities. However, it does not mean that all of them should be recognized as victims of criminal offenses in criminal law.

It is argued that currently the prerequisites for the enshrinement of a definition of the injured person in the Criminal Code of Ukraine have been established, which will include not only natural persons but also legal entities. This concept is consistent with the provisions of criminal, criminal procedural and civil law, has found support among scholars, and is the basis for the improvement of the relevant provisions of the law on criminal liability in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. Natural persons and legal entities are the primary links of other social actors, including the State and society. Instead, there is no need to recognize society and the State as victims of criminal offenses, as the Code of Criminal Procedure of Ukraine does not permit the exercise of the rights and freedoms of such actors, given the lack of appropriate tools.

Keywords: *victim; criminal offense; natural person; legal entity; damage.*